

ગુજરાતની ગરિમા : ઇતિહાસ કે નવલકથા?

ડૉ. બાબુ પટેલ

ઇતિહાસ-નિરૂપણનાં સાધન સમયાંતરે હાથવગાં થતાં રહે છે અને તેથી ઇતિહાસનાં લખાણ તે સંદર્ભે નવેસરથી લખાતાં રહેવા જોઈએ. કોઈ એક સમયખંડ વિશે સર્વગ્રાહીરીતે ગ્રંથ લખાય પછી ઇતિહાસનો ઓડકાર અંકે કરવાની જરૂર નથી. ઇતિહાસ તો સમયે સમયે પરિવર્તક રહેવા જોઈએ. આભૂમિકાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં 'ગુજરાતની ગરિમા'નું પંખીદર્શી અવલોકન કરીશું.

'ગુજરાતની ગરિમા' ગ્રંથના લેખક છે ત્ર્યંબકલાલઉ.મહેતા. તેઓ વિચારે અને સ્વભાવે ન્યાયાધીશ છે. એમનીન્યાયપ્રિયતાનો ઝાઝો સ્પર્શ આ ગ્રંથને મળ્યો છે. સાડત્રીસ પ્રકરણ અને બસો છ પૃષ્ઠ મારફતે ન્યાયાધીશત્ર્યંબકલાલે ગુજરાતની ગરવી ગરિમાને ઉપસાવવાનો એક સંનિષ્ઠ પ્રયાસકર્યો છે પણ તેમાં સફળતા ઊણી ઊતરી છે. સમગ્ર પુસ્તકનાવાંચન પછી જે પ્રથમ છાપ ચિત્તઉપરઅંકિત થયા છે તે છે ઇતિહાસની નવલકથાની. નવલકથાનું સ્વરૂપ અહીં જોઈ શકાય છે.બીજીધ્યાનયોગ્યબાબત એ છે કે ગ્રંથશીર્ષક સાથ સમગ્ર લખાણ તેમ જ જે તે પ્રકરણ- શીર્ષક સાથ પ્રકરણ અંતર્ગત નિરૂપણને ઠેર ઠેર ઝાઝો મેળબેસતો નથી. દા.ત. પ્રકરણ દસ - 'કલિકાલસર્વજ્ઞ જૈન સંત હેમચંદ્રાચાર્ય'. અહીં આચાર્ય વિશે દોઢ જ પાનું છે, જ્યારે શેષચાર પૃષ્ઠમાં સિદ્ધરાજ, કુમારપાળ અને મૂળરાજબીજાવિશે માહિતી છે. ત્રીજો મુદ્દો આ પુસ્તક વિશે ખાસ નોંધવા યોગ્ય છે અને તે છે ગુજરાતનો ઇતિહાસગૌણરહ્યો છે અને ભારતના ઇતિહાસ સબબનું ભારણ વિશેષ છે. દા.ત. પ્રકરણ બાવીસથી ચોત્રીસ રાષ્ટ્રના ઇતિહાસને વિશેષભાવે નિરૂપે છે, જેમાં ક્યાંક ક્યાંક ગુજરાતના ઇતિહાસનો સંદર્ભ જોવામળે છે. આ પ્રકરણ અહીં આમેજ કરવાં જરૂરી જણાતાં નથી. ચોથો મહત્વની બાબત છે સમયાવધિના નિર્દેશમાં જે તે શાસકના સંદર્ભે ઉલ્લેખિત સમયાંકનની. ઘણી જગ્યાએ ખાસકરીને ચૌલુક્ય રાજાઓના નિરૂપણ પૂર્વે નિર્દિષ્ટ તારીખચકાસવી જરૂરી હતી. આ પ્રકારના નિરૂપણમાં તારીખનો ઉલ્લેખ જરૂર ટાળી શકાય અથવા વિશેષ ચોકસાઈથી તે દર્શાવી શકાય. બને ત્યાં સુધી નિશ્ચિત તારીખ નિર્દેશને સ્થાને કેવળ સદીનો સંદર્ભ દર્શાવવો ઉપકારક બની રહે.

સહસ્ત્રાબ્ધિઓને આંબતા સમયખંડ વાસ્તે 'યુગ' શબ્દનો પ્રયોગ જરૂરી છે, તો સૈકાઓને આવરી લેતી સમયાવધિ કાળે 'કાલ' શબ્દ પ્રયોગવો રહ્યો અને દશકાઓ પર્યન્ત વિસ્તરતી પ્રવૃત્તિસારું 'સમય' શબ્દનો વિનિયોગ કરવો રહ્યો. ઇતિહાસ લેખનની આ પરિપાટી છે. મૌર્ય, ગુપ્ત કે ક્ષત્રપ-ચૌલુક્ય રાજ્યો વિશે કાલશબ્દ વાપરવો રહ્યો, તે પ્રાગઐતિહાસ, આઐતિહાસ, વાસ્તે યુગશબ્દ જરૂરી બને છે. પણ ગાંધીયુગ કે નહેરુયુગ શબ્દપ્રયોગ ઇતિહાસી નથી. ગાંધીસમય કે નહેરુસમયનો ઉલ્લેખ થવો જોઈએ. અંગ્રેજીમાં આમાટે યુગ, કાલ અને સમય શબ્દપ્રયોગ થાય છે. આબાબતે કાળજીલેવાઈ જણાતી નથી. સામ્રાજ્યશબ્દ વિશાળ વિસ્તારને આવરી લેતા શાસન સારું પ્રયોજાય છે. દા.ત. મૌર્ય સામ્રાજ્ય કે ગુપ્ત સામ્રાજ્ય પણ 'વલભીસામ્રાજ્ય'પ્રયોગ ઇતિહાસી નથી. આ પુસ્તકમાં આવી ક્ષતિ ક્યાંક ક્યાંક છે.

જો કે ગુજરાતના ઇતિહાસને સમજવાસારું આ પુસ્તક સરસવાંચન સંપડાવીઆપે છે. રજૂઆત સુંદર અને સરળ છે. હા, રાજકીય ઇતિહાસવિશેષભાવે નિરૂપાયો છે અને ગરિમાનું આલેખન ઓછું અને આછું છે. આ દષ્ટિએ ગ્રંથશીર્ષક વાચકને ભ્રમિતકરે છે. આ અન્વેષણ ગ્રંથ નથો પણ માહિતીકોશ છે. જો કે ક.મા.મુનશી અને રશિયાઈ લેખક કોકા આન્તોનોવાનાં લખાણમાંથી કેટલાંક ઉદાહરણઉપાદેયી જણાય છે. બેચારઅન્ય ગ્રંથોના નિર્દેશ પણ છે પણ મુખ્યત્વે અભ્યાસનીસ્મૃતિના આધારે સમગ્ર લખાણ થયું જણાય છે. વાચક સરળતાથી વાંચીશકે તેવું નિરૂપણહૃદય છે. વાચક વર્ણવે વિષય ઉપર સીધી નજર ઠેરવે તેવી રજૂઆત છે. મરાઠાકાળના ગુજરાતનું વર્ણન ઓછું છે કહો કે ઉતાવળિયું છે. શબ્દસૂચિ અને લેખકે ઉપયોગેલાં પુસ્તકનીયાદી આપવી અપેક્ષિત ગણાય.

લેખકનું વીસ પૃષ્ઠ સુધી વિસ્તરતું પ્રાગકથન અલગ પ્રકરણની ગરજ સારે છે. લેખકનાં કેટલાંક વિધાન સાહસિક છે પણ ઇતિહાસી છે જે ધ્યાનાર્હ ગણાય. દા.ત. લોકોક્તિની તદ્દન ઉપેક્ષા જકરવી તે વાસ્તવિકતાથી દૂર ભાગી જવાબરાબર છે. (પૃષ્ઠ ૬).ગુપ્ત સામ્રાજ્ય દરમિયાન જે ધાર્મિક સહિષ્ણુતા હતી તે તે સમયનાં તેમ જહાલનાસમયનાં ઇસાઈ અને મુસ્લિમ રાજ્યોને દાખલારૂપ અને અનુકરણીય હતી (પૃ.૯)મરાઠા સરદારોની નીતિ રાજકરવાની જવાબદારી સ્વીકાર્યા વિના રાજ્યની આવકનો ઉપભોગ કરવાની જ રહી(પૃ.૨૪). વાણિયો જેમ પૈસાનો મોહીહોય છે અને રાજપૂત જેમ ક્ષાત્રતેજ દેખાડતો હોય છે તે જેટલું સ્વાભાવિક છે તેટલું જસ્વાભાવિક દરેક મુસ્લિમ અસહિષ્ણુ હોય છે તે છે (પૃ.૪૭). લોકોક્તિમાં અતિશયોક્તિ હોઈશકે છે પરંતુ વાર્તાનો મૂળપ્રવાહબંધો જ ન હોય તો તે વાત લોકોની જીભે સૈકાઓ સુધીટકીશકે નહિ (પૃ. ૫૩). સલ્તનનાં ૧૬૯ વર્ષો દરમિયાન ગુજરાતને એકધારાવહીવટનો લાભમળવાથી વ્યાપારી દષ્ટિએ ગુજરાતે નોંધપાત્રપ્રગતિ કરી.. (પૃ.૧૧૫). બંને વિચારસરણીઓ (હિન્દુ અને જૈન) એકબીજાને એવી ઊંડી અસર કરી કે આજે જૈનો અને હિન્દુઓ વચ્ચે તત્ત્વચિંતનના ક્ષેત્રે અગર તો સાંસારિક રીતરિવાજના ક્ષેત્રે કશોય ભેદ જણાતો નથી. ઇતિહાસની આ હકીકત ખરી રાષ્ટ્રીયતા ઊભી કરવા માટે અતિ મહત્ત્વની છે (પૃ.૧૨૨). ગુજરાતનો ‘સોલંકીયુગ’ જો તેનો ‘સુવર્ણકાળ’ હતો તો તેનો મરાઠાયુગ ‘અંધકારકાળ’ હતો. (પૃ.૨૦૬).